

Sportverdwazing en lingerie: Satire met Darwin en Marx

Opmerkingen bij Thorstein Veblen:

De theorie van de nietsdoende klasse

P.L. van Elderen

Het lezen en steeds weer herlezen van de eerste, grote, en klassieke studie van Thorstein Veblen (1857-1929) over de nietsdoende klasse brengt al achtenzeventig jaar sociale wetenschappen in verwarring en verlegenheid - door de veelheid van concrete verschijnselen die aan de orde gesteld worden, door de theoretische implicaties van Veblens denken en door de stylistische eigenaardigheden van de auteur.

Om enige orde op zaken te stellen zou ik de stelling willen wagen dat Veblen beschouwd moet worden als de vader van de *refleksieve sociologie*. Hij maakt zich immers sterk voor een concrete maatschappijkritiek op wat de futiliteiten van alledag lijken door een geheel eigen opinie te formuleren in het belangrijkste intellectuele dispuut van zijn dagen en hij ziet de sociologie als een van de *humaniora*, nauw verwant aan de literaire traditie. Met deze these zal ik *The Theory of the Leisure Class* (1899) nog eens (1) in kaart brengen en vergelijken met soortgelijke studies.

1. Kritiek op het leven van alledag: esthetika en feminisme

Veblens werk is het positieve antwoord op de vraag of er naast Marx een kultuurkritiek mogelijk is die niet-aristokratisch is, d.w.z. niet steunt op de gedachte dat het om de wereld te redden noodzakelijk is de oude standenmaatschappij en de "verfijning" daarvan te herstellen.

Hij neemt stelling tegen het leven van alledag vanuit het idee dat onze kultuur eigenlijk barbaars is: het is een agressieve geldwereld waarin de financiële norm de hoogste is, mensen elkaar slechts kwasi-vreedzaam tolereren, en waarin verspilling en niets doen ten koste van anderen hoogste troef zijn - zoals vooral geïllustreerd wordt door de zogenaamde betere kringen in de maatschappij.

De gedachte dat de eliten de eigenlijke barbaren zijn is vaak de sociologische boodschap geweest maar zelden is dit profijt-beginsel van de sociologie zo overtuigend gebracht als door Veblen.

Niets lijkt aan zijn scherpe waarneming te ontsnappen. Zo laat hij zien hoe het fijnproeven, het lekkerbekken, en het joyeuze

rondjes geven op een perfide manier samenhangen met schijnheilige beleefdheid, dienstbaarheid en liefdadigheid; hij geeft aan waarom de gourmet, de goklustige kasinoganger en de dominee met zijn bovennatuurlijke geheimzinnigheid elkaar treffen op het borreluur. Ook niet onverhuld blijft hoe onze zorg voor ons huis en voortuintje, onze woninginrichting, ons meubilair, sieraden en snuisterijen, onze zilveren lepels en onze rashond van doen hebben met het heimelijke verlangen de buurman de ogen uit te steken. Maar twee zaken krijgen toch duidelijk de meeste aandacht: sport en mode.

Sport, die vooral mensen met een jongensachtig karakter aantrekt, is een uiting van roofzuchtige wedijver, gebaseerd op woestheid en sluwheid; daarbij tonen de zwendelen en de intimidatie - beproefde middelen in de wedstrijdssport - een minachting voor de belangen van de ander die als tegenstander fungeert.

Kenmerkend voor de sportwereld is ook het illusoire karakter ervan: voortdurende bezweringen van de ernst van de zaak door alle betrokkenen en theatrale aanstellerigheid van de aktieve sporthelden zelf. Dit alles laat heel duidelijk zien, aldus Veblen, dat wie aan enthousiasme voor de sport lijdt (!) in een onrijp stadium van zedelijke ontwikkeling is blijven steken.

Kleding is een belangrijk aspekt van de geldcultuur; nergens komt de regel van demonstratieve verspilling duidelijker tot uiting. Dit zien we niet alleen in de norm "goedkoop is lelijk", maar vooral in het feit dat elegante kleren niet alleen elegant worden gevonden omdat ze duur zijn, maar ook omdat ze het niets doen symboliseren. Dameskleding gaat daarin voorop; het dameshoedje en de hoge hak staan voor ledigheid.

De eigenlijke reden voor de rok is deze: hij is duur, hindert de draagster bij elke beweging en maakt haar ongeschikt voor elke nuttige inspanning.

Kleding dient echter niet alleen opvallend en ongemakkelijk te zijn, maar ook "modern".

Stijlveranderingen, zegt Veblen, zijn op zich een uiting van het menselijk streven naar schoonheid maar aangezien elke vernieuwing onderworpen is aan de wet der verspilling moet ze aan het duurrevoorschift voldoen. Het is deze paradox tussen prettige dat om verspilling vraagt en de belediging van het aangeboren smaakgevoel door diezelfde verspilling die uiteindelijk resulteert in het feit dat dure kleding alleen maar lelijk kan zijn.

Dit soort modeanalyse blijft natuurlijk niet aan de oppervlakte. Met uitvoerige aandacht voor het korset, dat naar zijn mening het vrouwelijk lichaam schaadt, is Veblen bij mijn weten de eerste socioloog van damesondergoed.

Als de noodzaak om voortdurend ledigheid te demonstreren minder wordt raakt deze insnoering van het vrouwelijk schoon in onmin, maar in elk onzeker overgangsstadium van een lagere trap naar de hogere niveaus van geldcultuur blijft het, als snobisme, in

zwang.

Nu wordt deze veelheid van dingen die Veblen aan de orde stelt steeds op één lijn gehouden door zijn esthetische en feministische opvattingen.

In de barbaarse kultuur is, als uitvloeisel van het principe van demonstratieve verspilling, esthetiek gebaseerd op een verwarring van schoonheid en kostbaarheid: mooi is wat duur is, zoals het duidelijkst tot uiting komt in meubilair en kleding.

Met ondergeschikte smaakverschillen per sociale klasse is het deze elitaire norm van de vrijgestelden die het duurre-principe tot grondslag van onze esthetische oordelen maakt.

Esthetika als leer van het schone is dan ook niets anders dan een rationalisatie van financiële verschillen.

Veblen stelt tegenover de door hem aldus geduide realiteit een eigen esthetika met twee uitgangspunten: het schone zou liggen in het nuttige (met een bijna technologisch functionaliteitsdenken proklameert Veblen het nuttige van de recht-toe-rechtaan ambachtelijkheid tot norm van het schone) en de zin voor het schone zou een ingebakken eigenschap van de menselijke natuur zijn. Ook de beschrijving van de man-vrouw verhouding is een wezenlijk element in het betoog.

In de heer uit de gegoede klasse ziet Veblen de kwasi-vreedzame onderdrukker van de vrouw: het huwelijk is een eigendomsverhouding gebaseerd op dwang.

Eigendom als institutionele vorm is eigenlijk begonnen met het bezit van de vrouwen, aldus Veblen, en thans verkeren we in het stadium van ontwikkeling waarin de vrouw als vorm van niets doen en op grond van goede vormen de goederen consumeert die de man produceert, terwijl ze aanvankelijk met activiteiten, die tegenover mannelijke "heldendaden" als jacht en roof alleen maar als gezwoeg bestempeld werden - juist de goederen produceerde die hij consumeerde. Theoretisch bezien blijft ze echter het levend bezit van de man.

Bovendien ziet Veblen de vrouw, die volgens hem zeer sterk de diskrepancies van de kultuur ervaart, als een belangrijke tegenkracht tegen de barbarij - niet in het minst omdat ze, beter dan de man, is toegerust met het gezonde werkinstinkt, eigenlijk het enige dat onze kultuur nog kan redden!

Toch laat Veblen zich nogal skeptisch uit over de vrouwenbeweging van rond de eeuwwisseling.

Het gaat hier in wezen, stelt hij, om een aantal blinde en onsamenvangende pogingen om de vrouw een andere sociale positie te geven met als kernwoorden "Emancipatie" en "Arbeid" - woorden die de sociale achtergrond van het verschijnsel goed aangeven: het gaat om vrouwen uit de gegoede klassen in de industrieel hoogst ontwikkelde landen die moe zijn geworden van niets doen en verspilling.

Deze thematisering van de discussie over luxe tot een kritische bespreking van de culturele ontwikkeling en de positie van de vrouw daarin brengt Veblen dicht bij de studie *Luxus und Kapitalismus* van Sombart (1912).

Dit boek had, aldus Sombart in zijn voorwoord, eigenlijk *Liebe, Luxus und Kapitalismus* moeten heten,

"...weil sein Grundgedanke der ist: nach zu weisen, dass durch die Umwälzungen, die die europäische Gesellschaft seit den Kreuzzügen erfährt, sich das Verhältnis der Geschlechter zu-einander wandelt; dass infolge dieses Wandels die gesammte Lebensführung der herrschenden Klassen sich neugestaltet; und dass diese Neugestaltung einen wesentlichen Einfluss auf die Herausbildung des modernen Wirtschaftssystems ausübt".

Hiermee zit Sombart in beginsel op dezelfde lijn als Veblen die ook de man-vrouw verhouding fundamenteel acht voor het verschijnsel luxe.

Maar waar Veblen de agressiviteit van die relatie benadrukt en luxe kenschetst als aanstootgevende consumptie en verspilling, onderstreept Sombart de erotiek in die verhouding en definieert hij luxe vooral als verfijnde weelde.

Hiermee wordt natuurlijk een verschillende plaats toegekend aan de vrouw in het cultuurpatroon. Terwijl ze voor Veblen het eerste slachtoffer van verspilling is, ziet Sombart haar vooral als de aanleiding tot weelde.

Met de verschillende schets van de relatie tussen de geslachten hangt ook een onderscheid in geschiedsopvatting samen; waar Veblen werkt met het idee van agressieve roofridders en hun plunderingen gaat Sombart uit van de elegance van de ronde tafel en het ronde bed.

Sombart werkt de stelling van luxe en geschiedenis als *der Sieg des Weibschens* tweeledig uit.

- Met de opkomst van de hoofse cultuur dringt het illegitimitetsprincipe der liefde de samenleving binnen omdat een scheiding tot stand komt tussen het huwelijk als sociaal geregleerde verbintenis en de echte menselijke emotie der liefde, die alleen maar buiten het huwelijk zijn ontplooiing zou kunnen vinden; en in dit principe ligt de bron van een cultuur van verfijning, weelde en behaagzucht. Vanaf deze hoofse periode ontwikkelt de luxe zich niet alleen in de burgerlijke huishouding en wooncultuur, maar ook in het openbare stadsleven (muziekhal, ballroom, restaurant),
- dankzij de sociale positie van de vrouw in de betere kringen.

Om het verschil tussen beide auteurs nader te onderstrepen dient er op gewezen te worden dat Veblen luxe vooral ziet als kenmerk, als uiting, van een bepaalde cultuurperiode terwijl Sombart uitgaat van de markt-scheppende functie van luxe en zodoende weelde bestempelt als oorzakelijke faktor bij het ontstaan van het kapitalisme.

Dat kapitalisme vat Sombart dan op als een bepaalde sociaal-ekonomische configuratie (stedelijke industrie) en politieke ordening (macht van de burgerij) - twee aspecten van kultuur die bij Veblen geheel buiten beschouwing blijven.

2. Dispuut tussen Darwin en Marx: geschiedenis en wet

Veblens esthetische en feministische kritiek op het leven van alledag en zijn opvattingen over de ontwikkeling van maatschappij en kultuur hebben hun wortel in de theoretische discussie die Veblen voert met Darwin en Marx - of beter gezegd: in de dialoog tussen Darwin en Marx zoals Veblen die ensceneert.

Dit debat vormt het fundament van Veblens sociologie en dient, naar zijn voorbaamste aspecten, in kaart gebracht te worden om de theoretische achtergrond van Veblens werk begrijpelijk te maken en om het in zijn maatschappelijke kontekst te plaatsen.

Veblen is als grondlegger van de Institutionele School een van de pleitbezorgers van een samengaan tussen ekonomie en sociologie. Hij had nogal wat bezwaar tegen de in zijn tijd gangbare ekonomische theorieën die zich naar zijn mening (teveel) bezig hielden met produktie-, ruil- en distributie-processen en dan nog vooral vanuit de vraag naar prijsvorming en het effect van prijzen op de inkomensverdeling; bestaande maatschappelijke verhoudingen werden daarbij als data voor vanzelfsprekend verklaard. Bovendien bleef men vooral taksonomisch geïnteresseerd, d.w.z. meer bezig met de logische hygiëne van het begrippenapparaat dan met de (causale) verklaring van de ekonomische werkelijkheid.

Met dit alles wordt, aldus Veblen, het centrale probleem van de ekonomie miskend: de vraag naar de evolutie van ekonomische instituties.

Zelf zag hij deze thematisering als de voortzetting van de discussie die Darwin op gang had gebracht over de veranderingen in de manier waarop een bepaalde diersoort (in dit geval de homo sapiens) zijn gedrag aanpast aan de omgeving.

Veblen pleit dan voor een evolutionistische ekonomie waarin het institutie-begrip centraal staat - een institutie is een wijdverspreide gewoonte:

"An institution is of the nature of a usage which has become axiomatic and indispensable by habitation and general acceptance" (2)

en het gaat er nu om de ontwikkeling van het geïnstitutionaliseerde ekonomisch handelen te analyseren binnen een bredere kultuurkontekst.

Zodoende komen de opvattingen van Veblen in de buurt van de inzichten van de Historische School en van Marx; hoezeer ze daar echter toch van blijven verschillen kan geïllustreerd worden met enige andere publikaties van Veblen (3).

Ik laat hier zoveel mogelijk Veblen zelf aan het woord; het resultaat is een wat potsierlijke kritiek op de vermeende metafysika van de Historische School en een soms voortreffelijke (voor wat betreft bewustzijn en klassestrijd) maar toch ook vaak karikaturale (t.a.v. arbeidswaarde en accumulatietheorie) exegetische van het Marxisme, waarbij beide perspectieven bekritiseerd worden vanuit wat ik een aangepast Darwinisme zou willen noemen.

Meer nog dan door een vergelijking met het boek van Sombart is het verschil in visie tussen Veblen en de Historische School aan te stippen aan de hand van enige methodologische opmerkingen. Terwijl de Historische School met bijna documentaire methoden werkt aan gedetailleerde probleemstellingen is Veblen - ondanks zijn oog voor het konkrete leven van alledag - in zekere zin veel minder empirisch; hij ontwerpt grootse filosofische speculaties zoals Spencer, Maine en Morgan dat deden in hun beschouwingen over de evolutie van sociale instituties en hij werkt als theoreticus logisch deduktief vanuit een bepaald stramien.

Veblens kritiek op de Historische School komt erop neer dat hij deze theoretici beschuldigt van anekdotiek en magie. De evolutionistische ekonomie is, aldus Veblen, een theorie over het proces van kulturele groei, zoals die bepaald wordt door het ekonomisch belang, anders gezegd: het is een theorie over de kumulatieve uitwerking van het ekonomisch belang in de kulturele ontwikkeling waarin het (ekonomisch) leefproces van het ras of de gemeenschap centraal staat en waarin dat ekonomisch belang opgevat wordt in termen van intermenselijke aktiviteit van zinning.

Nu heeft de Historische School wel geprobeerd om tot zoiets te komen als een *developmental sequence* maar veel verder dan een verhalend overzicht van verschijnselen komt men niet; in zekere zin gaat de Oostenrijkse School met haar ideeën over grensnut en subjektieve waarde méér genetisch te werk.

De weinige pogingen binnen de Historische School om een theorie over ontwikkeling te formuleren zijn gebrekkig; men hanteert een idee van kausaliteit dat niet alleen uiteindelijk gefundeerd is in een (mechanische) natuurwet, maar bovendien slechts gebaseerd is op waarneming van gemiddelden. Daarmee wordt de norm van de middelmaat tot de wet van absolute ontwikkeling (waarheid!) verheven en reduceert men de wetenschap eigenlijk tot een primitief animisme.

Veblens aandacht voor het denken van Marx is wat uitvoeriger, vooral ook omdat hij daar niet ongunstig tegenover staat - hij prijst Marx vanwege zijn stoutmoedige konceptie en ongeëvenaarde logische consistentie. Problemen heeft Veblen echter met wat hij de postulaten van de theorie noemt: het neo-hegelianisme en het engelse natural rights-denken.

De idealen van de socialistische propaganda zijn in feite de natural rights-idealén, die door Marx alleen maar konsekwen-ter zijn uitgewerkt dan door zijn tegenstanders uit de liberale

school - origineel zijn ze zeker ook niet: de claim van de arbeider op zijn produkt is duidelijk ontleend aan William Thompson. De Marx theorie als totaal past echter binnen het neo-hegelianisme. .

De links-hegeliaanse, Feuerbachiaanse, conceptie van de geschiedenis waar Veblen hier op doelt en die hij ook wel als romantische metafysika bestempelt, contrasteert sterk met de (post-)darwiniaanse opvatting over evolutie.

In het links-hegelianisme wordt de continuïteit der feiten gegarandeerd door een theoretische konstruktie met een sterk teleologisch karakter en wordt het schema van ontwikkeling getekend vanuit het beeld van de (zich ont-)worstelende, ambitieuze, menselijke geest; het darwinisme stelt daar de wetenschappelijke oorzaak-gevolg redenering tegenover en ziet de evolutie als een mechanisch proces. In een heldere samenvatting, waarvan de terminologie helemaal naar onze tijd toe geschreven lijkt te zijn, geeft Veblen de betekenis (voor Marx en Engels) weer van het menselijk bewustzijn als agent en motor van maatschappelijke ontwikkelingen en hij etiketteert deze opvattingen van het links-hegelianisme dan als *sublimated materialism*.

Hij tekent hierbij aan dat een konsekvent materialisme de maatschappelijke strijd eigenlijk zou moeten opvatten als een onbewust, irrelevant, konflikt van brute materiële krachten en dus alleen een redenering van blinde oorzaken en gevolgen zou kunnen ontwikkelen, of, anders gezegd: zonder de idee van bewuste klassenstrijd zou men gekomen zijn tot een evolutie-begrip, vergelijkbaar met de darwinistische, niet teleologische, conceptie van natuurlijke selectie. Deze opmerkingen maken duidelijk dat juist aan de hand van het thema "bewustzijn en klassenstrijd" het verschil in visie tussen Marx en Veblen, vanuit de positie van de laatste, goed toegelicht kan worden:

- De idee van de (noodzakelijke) finaliteit van een klassenloze maatschappij ontbreekt in het darwinistische perspectief van Veblen.
- Vanuit de darwinistische positie wordt de vraag of en in hoeverre materiële behoeften het menselijk gedrag en de kulturele ontwikkeling controleren vertaald in een vraag naar de mate waarin ze deel hebben aan de vorming van *habits of thought*; de kwestie of en in hoeverre deze kenmerken van de menselijke kultuur en de daaruit voortkomende institutionele structuur het resultaat zijn van materiële (economische) behoeften is omgezet in de vraag naar de mate waarin de economische behoeften het kompleks van omstandigheden dat de formering van gewoontes bepaalt kunnen beïnvloeden.
- Het feit dat klassenstrijd en klasse-solidariteit gebaseerd worden geacht op de (h)erkenning van onverenigbare belangen toont aan dat het klassebegrip van Marx als zodanig eigenlijk meer van utilitaristische origine is dan van neo-hegeliaanse komaf. Het is namelijk gebaseerd op het idee van rationeel gedrag en op een hedonistische psychologie à la Bentham waarin de nadruk ligt op een *calculus of advantage*.

Vanuit de darwinistische visie wordt daarin tegenin gebracht dat het menselijk denken grotendeels door andere dan logische of in-

tellektuele krachten wordt gekontroleerd: veel meer is het sentiment in het spel - bijvoorbeeld bij kollektieve aktie - en dit is evanmeer van meer het resultaat van gewoonte en natuurlijke aanleg dan van berekend materieel belang.

Verder beziet Veblen het werk van Marx ook als een analyse van het kapitalistische systeem, als aktueel ontwikkelingsstadium van de menseijke kultuur, en de kern van die analyse ligt voor Veblen in de arbeidswaardeleer.

Veblen is van mening dat voor deze leer helemaal geen bewijs geleverd wordt: de waardetheorie van Marx zou meer vervat liggen in de postulaten dan in de theorie - als afleiding daarvan - zelf. Na een nogal mistige uiteenzetting over deze leer - waarin Marx, volgens Veblen, de ware of werkelijke waarde van goederen duidt in termen van arbeidskracht en deze stelt tegenover de ruilwaarde als feit van de kapitalistische distributie - komt hij tot de konklusie dat de verwantschap van deze arbeidswaardetheorie met die van Ricardo (ook al claimt Marx anderszins) slechts berust op een oppervlakkige toevalligheid.

Terwijl voor Ricardo, geheel in overeenstemming met de utilitaristische, Benthamiaanse leer, de bron en maat van waarde ligt in de opoffering die door de producent is ondergaan en de *irksomeness* (4) van de arbeid de beslissende faktor is waardoor het de finale term in de produktietheorie wordt, is deze voor Marx - voor wat betreft de relatie tussen arbeid en produktie - geheel irrelevant. Bij Ricardo is een meerwaardetheorie dan ook onmogelijk, terwijl die voor Marx noodzakelijk is om de diskrepantie tussen de waarde van de in het produktieproces aangewende arbeidskracht en de waarde van het gekreëerde goed te dekken. De klimax van de Marxse leer ligt echter in de doktrine over de akumulatie van kapitaal en de daarmee verbonden opvattingen over de industriële arbeidsreserve en de toenemende maatschappelijke ellende.

Veblen is van mening dat de fundering van de Marxse arbeidswaardeleer ligt in een metafysische gelijkstelling van de hoeveelheid en de aard van menselijke levenskracht die aangewend wordt bij het maken van goederen met de omvang van deze goederen, beschouwd als menselijke produkten; een dergelijke gelijkstelling heeft geen betekenis in termen van oorzaak en gevolg, noch geeft ze een intelligente visie op het probleem van de *fitness* van een bepaald produktie- of distributiesysteem.

Erg zwak vindt Veblen ook het idee van steeds toenemende bevolkingsgroei dat geïmpliceerd zou zijn in Marx' opvattingen over de arbeidsreserve; niemand zou sinds Darwin nog durven beweren dat de toename van de menselijke soort niet gekonditioneerd wordt door de middelen van bestaan!

De gedachte dat toenemende ellende zal resulteren in een socialistische revolutie is op basis van de darwinistische oorzaakgevolg redenering en geanalyseerd in termen van gewoonte en het stimulus-response schema erg dubieus.

Veblens kritiek op de leer van Marx strekt zich, tot slot, ook uit tot een bespreking van de socialistische beweging. Vooral in die beweging blijkt dat de volgelingen van Marx zelf de romantische filosofie van het neo-hegelianisme hebben ingeruild voor een meer darwinistisch, dus: wetenschappelijker, standpunt - al zullen ze dat zelf niet toegeven.

Voor de stellingen die de beweging in de praktische politiek heeft ingenomen zijn hiervoor illustratief, meent Veblen, en hij noemt dan het vraagstuk van de arbeidersbeweging.

De Marxisten zien nu in, aldus Veblen, dat de revolutie niet gemaakt kan worden vanuit een wanhopige ellende en dat elke verbetering van de situatie van de werkende klasse (bepaald door de vakbonden) een winst is voor de revolutionaire krachten. *That is good Darwinism, but it does not belong in the neo-hegelian Marxism.*

Hoever Veblens studie echter afstaat van de toen gangbare praktijk van een orthodox-marxistische analyse blijkt uit een vergelijking met het boek *The Economic Theory of the Leisure Class* van Bukharin (1919).

Bukharins werk is een taksonomische en vooral technische verhandeling over de (arbeids-)waardeleer, de grensnut- en de prijstheorie, zoals we zagen voor Veblen oneigenlijke thema's van de economie. Bovendien is het een kritiek op de burgerlijke Oostenrijkse School en met name op Böhm-Bawerk, op wie Veblen zich in zijn kritiek op het marxisme nogal eens op beroept (5), en op de revisionist Tugan-Baranovsky, voor wie Veblen wel enige sympathie op kan brengen omdat deze tenminste een darwinistisch standpunt tracht in te nemen. Bukharins bezwaar tegen de Oostenrijkse School geldt niet het zoeken naar algemene, abstracte, wetmatigheden maar het gevangen blijven in de psychologie van de rentenier zoals die zich manifesteert in een consumptie-oriëntatie en een verregaand individualisme en konservatisme - karakteristieken die ook Veblen toeschrijft aan de vrijgestelde klasse.

Deze psychologie heeft voor Bukharin zijn logische equivalent in het denken van de Oostenrijkse School, dat dan ook begrepen moet worden als de ideologie van een burgerlijke klasse die in wezen reeds geëlimineerd is uit het productieproces:

- De consumptie en de consumptiewaarde van goederen worden tot kernpunt van de analyse gemaakt, terwijl de maatschappij toch vooral een productie-organisme is; het is dan ook logisch dat de term "nut" het fundamentele concept van deze school wordt: dat impliceert immers noch verbruik van arbeid noch productie als een actieve relatie tot de dingen.
- Men komt niet tot een objectieve wet van prijzen maar houdt vast aan de evaluatie van het economisch subjekt als criterium; de gehele prijstheorie blijft daarmee steken in een vaag perspectief op de individuele motivatie van de persoon, die bovendien volkomen sociaal geïsoleerd wordt gedacht.

- De angst voor de revolutie komt niet alleen tot uiting in de totale a-historiciteit van het begrippenapparaat maar vooral ook in het feit dat men er niet in slaagt de maatschappij als geheel te zien en daarbij tegelijkertijd het oog gericht te houden op de specifieke vorm van de samenleving als een historische ontwikkeling.

Ook Veblens studie wordt duidelijk gekenmerkt door deze konsumptie-oriëntatie, maar een prijstheorie valt - zoals we zagen - geheel buiten zijn belangstelling.

De historische dimensie is in zijn evolutionistisch perspectief breed uitgewerkt; maar over de komende socialistische revolutie was Veblen erg cynisch.

3. Sociologie en literatuur, sociologie als literatuur: romantische satire

Veblen is geen socioloog die zich vast bijt in een streng, logisch gesloten, interpretatieschema; veel meer werkt hij met open categorieën - sensitizing concepts - die door sociologische verbeeldingskracht en literair vermogen diepgang krijgen en het menselijk gedrag tussen sociale en historische structuren transparant maken. Interessant is het dat Dean Howells, een literatuurkritikus die met een lovende recensie (6) reageert op het verschijnen van Veblens studie, van mening is dat het verschijnsel dat Veblen beschrijft eigenlijk de allerhoogste fictie waard is en dat er maar snel een goede literaire benadering van het fenomeen moet komen. Dit pleidooi voor wat enige decennia later - maar ook weer niet zó geslaagd - *The Great Gatsby* zou worden illustreert in welke verregaande mate Veblen het maatschappelijk kader tekent waarbinnen auteurs als Scott Fitzgerald konden werken.

Er wordt wel beweerd dat het motief voor de kritische beschouwingen, in wetenschap en literatuur, over weelde rond de eeuwwisseling ontleend zou zijn aan *The Fable of the Bees* van Bernard Mandeville en er zijn ook wel vergelijkingen getrokken tussen hem en Veblen. Beide auteurs twifelen aan de rationaliteit van het menselijk handelne, beiden benadrukken ze de variabiliteit van menselijke waarden en voorkeuren; beiden waren ze satirische maatschappijkritikasters die de samenleving in evolutionaire termen interpreteerden.

Maar al deze overeenkomsten kunnen toch niet het feit wegnemen dat Veblen een kritiek formuleert op de laissez-faire ideologie, terwijl Mandeville juist een van de ontwerpers daarvan is (7). Veblen heeft zijn hele leven lang veel belangstelling voor literatuur gehad zoals blijkt uit zijn contacten met de drukkerswereld, zijn periode als journalist bij *The Dail* en zijn kennis van de klassieke auteurs. Dat deze literaire belangstelling ook directe konsekventies heeft gehad voor zijn theorie over de nietsdoende klasse blijkt uit zijn bemoeienissen met de vertaling en uitgave van de IJslandse *Laxdealasage*; met name de inleiding die Veblen daarvoor geschreven heeft sluit aan bij zijn

zijn sociologisch werk (8). Het centrale thema van deze sage is namelijk de bloedvete, een gegeven dat duidelijk onder Veblens belangstelling voor agressieve wedijver valt.

Belangrijk in die inleiding zijn de beschouwingen over de rol van de kerk in het maatschappelijk ontwikkelingsproces - beschouwingen die de theorie van de nietsdoende klasse aanvullen. De centrale gedachte in dit betoog is dat de principes van de bloedvete goed passen bij de belangen van de kerk en de verspreiding van het geloof:

"(..)The logic of the bloodfeud, with its standardized routine of outlawry and its compounding of felonies, lends itself without substantial change of terms to the preachment of Sin and Redemption; (..)"

Zo wordt de kerk de gesublimeerde voortzetting van de sociale agressie en het lijdt, gezien de opmerkingen over de priesterklasse in het boek over nietsdoen, geen twijfel dat Veblen de kerk ziet als een wezenlijke schakel in de kontinuering van onze barbaarse cultuur.

Vermoedelijk is de verwantschap tussen sociologie en literatuur nergens zo sterk als in de romantiek (9) en Veblen was een op-en-top romantikus. Een man aan de zelfkant van de sociologie die als anti-institutioneel denker het idee van de noble savage koesterde: van nature is de mens een oprecht wezen dat streeft naar eenvoud en nut in vroege devolle arbeid en dienstbaarheid aan anderen; een man ook die in zijn verzet tegen een dekadente, stedelijke, cultuur steeds maar weer de naieve pastorale van het gelukkige boerenleven op het land schilderde en zo aansloot bij het hervormingsdenken van het populisme.

Het sociologische schrijven van Veblen getuigt van die romantiek: analytisch naturalisme dat soms naar impressionisme neigt maar altijd satire blijft - de *sick joke* waarmee genadeloos (dat wil zeggen in een perfect evenwicht tussen betrokkenheid en distantie) wordt afgerekend met de vrijgestelden en hun cultuur.

4. Refleksieve sociologie: zelfkritiek

Uitgangspunt bij de opzet van deze schets was de gedachte dat Veblens werk verwantschap toont met de refleksieve sociologie en deze nog nauwelijks ingeburgerde en onduidelijke term vraagt om enige toelichting.

Onder de vlag van refleksieve sociologie treffen we fenomenologische verhandelingen over de sociologie als bewustzijnsfenomeen, waarbij de sociologie(-beoefening) soms gedacht wordt als een heel specifieke manier van zijn; daarnaast zijn er wat meer kritische geluiden over de sociologische traditie waarin gepoogd wordt de maatschappelijke rol van de socioloog te analyseren en te herdefiniëren (10).

Het gemeenschappelijke van al deze beschouwingen ligt in een bijna literaire maatschappijkritiek vanuit een refleksie op

het marxisme, iets dat we ook bij Veblen aantreffen.

Schelsky (1975) doet in zijn studie over de klassenstrijd en de priesterlijke macht van intellectuelen, waarin hij de sociologen beschrijft als een nieuwe klerus, een uitdrukkelijk beroep op Veblens theorie van de vrijgestelde, nietsdoende klasse. Dat is begrijpelijk omdat Veblens opvattingen over de barbaarse cultuur als het ware kulmineren in een analyse van ledigheid en verspilling in de intellectuele gemeenschap; vooral in het academische onderwijs van de sociale wetenschappen treden de idealen van de nietsdoende klasse duidelijk aan het licht: konservatisme, het kultiveren van irrelevante wetenswaardigheden en ritueel gedrag, onderling en in het contact met buitenstaanders.

Noten/literatuur

1. Zie voor een eerdere bespreking:
P.L. van Elderen - A.J.M. Wagemakers: "Thorstein Veblen over ledigheid en verspilling", in: *Sociale Wetenschappen*, Jrg. 18, 1975, no. 3.
2. W.C. Mitchell: *Types of Economic Theory*, vol. II, XX, p. 611, New York, 1967.
3. In deze artikelen vinden we een duidelijke uiteenzetting van de Darwin-Veblen-Marx discussie, die ik van groot belang acht voor het goede begrip van de hier besproken studie.
Gebruik heb ik gemaakt van "Why is Economics not an Evolutionary Science?" (in: *The Quarterly Journal of Economics*, vol. XII, July, 1898) om Veblens opvattingen over de Historische School te verduidelijken en van "The Socialist Economics of Karl Marx and his Followers I, II" (in: *idem*, vol. XX, August, 1906/vol. XXI, February, 1907) voor een vergelijking tussen Veblen en Marx.
Voor wat betreft deze laatste vergelijking lijkt het (chrono-)logisch om te wijzen op "Some Neglected Points in The Theory of Socialism" (in: *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, november 1891) maar terwille van een beter totaalbeeld van Veblens opvattingen heb ik gekozen voor de andere essays.
4. Het thema van de irksomeness van het werken staat ook centraal in "The Theory of the Leisure Class". Voor een voorstudie daartoe, zie: "The Instinct of Workmanship and the Irksomeness of Labour" (1898).
5. Zonder hem overigens kritiekloos te volgen.
6. Zie: J. Dorfman (ed.): *Thorstein Veblen, Essays, Reviews and Reports*, Clifton, 1973, p. 623.
7. J.J. Spengler: "Veblen and Mandeville Contrasted", in: *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 82, 1959, I, p. 35 e.v.
8. J. Dorfman, a.w., p. 553.
9. A.W. Gouldner: "Romanticism and Classicism: Deep structures in social science", in: *For Sociology*, London, 1973.
10. Ik doel hier op het werk van auteurs als Gouldner, O'Neill en Schelsky.
Nikolai Bukharin: *The Economic Theory of the Leisure Class*.
New York, 1927/Moscow, 1919.
Helmut Schelsky: *Die Arbeit tun die Anderen*. Opladen, 1975.
Werner Sombart: *Luxus und Kapitalismus*. München, 1912.